

„ZMIJE SVÍRÁ HRDLO TVOJE, ŽELEPLNÁ VLASTI MÁ!“

**NÁZORY A POSTOJE JOSEFA FRANTIŠKA SMETANY –
PLZEŇSKÉHO VLASTENECKÉHO KNĚZE, PŘÍRODOVĚDCE,
HISTORIKA A BÁSNÍKA¹**

J a n K u m p e r a

Při cestě z Jaroměře směrem na Náchod si jen málokdo povšimne po levé straně silnice malé vesničky Svinišťany. Tento východočeský mikroregion je vskutku proslulý svými literárními osobnostmi, ne nadarmo se hovoří o „kraji Aloise Jiráska a Boženy Němcové“. Ve zmíněné malé obci, nedaleko od slavnějších lokalit české kultury – České Skalice a Hronova, se narodil Josef František Smetana, pozdější vlastenecký kněz, pedagog a literát, jehož šedesátiletá životní pouť je orámována lety 1801 – 1861. Druhou polovinu svého života prožil v Plzni, kde také – ve stejném roce jako Božena Němcová – zemřel a byl pohřben na Mikulášském hřbitově po boku svého přítele Josefa Kajetána Tyla. Tento pozoruhodný muž, snažící se spojit národní obrodu s vědeckým pokrokem a mravní nápravou, se přátelsky stýkal s vůdčími osobnostmi českého obrození včetně Josefa Jungmanna, Pavla Josefa Šafaříka a Františka Palackého. Přesto však jeho působení a dílo do národního historického vědomí příliš neproniklo, částečně je to dáno jeho životním spojením s tehdy jen „provinční“ Plzní, a bývá proto spíše připomínán a znám jako vychovatel svého mladého bratrance Bedřicha Smetany, kterého se snažil za jeho plzeňských studií zkultivovat. Odkaz J. F. Smetany byl proto zkoumán a reflektován víceméně jen v regionálním měřítku, a navíc ještě převážně s důrazem na literární aspekty jeho tvorby. Méně již byla věnována pozornost politickým a historicko – filozofickým názorům tohoto národně uvědomělého a svobodomyšlného kněze, bez jejichž pochopení není ovšem možné interpretovat

¹ Upravená a rozšířená verze příspěvku uveřejněného ve sborníku Mezi Hradcem Králové a Plzní. Východočech na českých univerzitách. Sborník in memoriam prof. PhDr. Zdeňku Mackovi, CSc. Ústí nad Orlicí 2006, s. 104 – 111.

ani jeho publikační aktivity, ani jeho statečné postoje, kterými se dostával do permanentních konfliktů s vládoucí mocí a oficiální katolicko-rakouskou ideologií. Proto jsem svůj příspěvek zaměřil na rekonstrukci Smetanova myšlenkového světa a na jeho vlastní hodnotovou orientaci, tedy na duchovní souřadnice, které zásadním způsobem určovaly průběh jeho nesnadného osobního i tvůrčího života.²

František Smetana se narodil 11. března 1801 v rodině Josefa Smetany, zahradníka vévody Petra Kuronského, majitele náchodského panství. Na radu stejnojmenného strýce Františka Smetany, pozdějšího otce skladatele Bedřicha Smetany, poslali rodiče syna roku 1814 na gymnasium do Hradce Králové. Mladíkovo nadání dokázal rozvinout tamní vlastenecký profesor a dramatik Václav Kliment Klicpera. Své vzdělání si mladý František od roku 1819 dále prohloubil v Praze na filozofických studiích. Již roku 1823 vstoupil do řádu premonstrátů v Teplé u Mariánských Lázní.³ Když pak po dvou letech složil řeholní slib (tehdy přijal i klášterní jméno Josef) a dokončil studium bohosloví, byl vysvěcen 14. srpna 1826 na kněze. Počátky jeho působení v západních Čechách jsou spojeny s městečkem Úterý na tepelském panství.⁴ V poněmčeném

² Hlavní biografické údaje čerpá tato studie z následujících publikací: František Schwarz, Josefa Františka Smetany literární a vlastenecké působení. Plzeň 1874 – Jaroslav Štastný, Ze života Josefa Františka Smetany. Věstník českých profesorů X-XII, Praha 1903 – 1905. Emil Felix, Dva buditelé. Na paměť 100. výročí smrti Sedláčkovy a 75. výročí úmrtí Smetanova. Plzeň 1936 – Dějiny Plzně II, Plzeň 1967 (zde jsou údaje o J. F. Smetanovi roztrženy do sedmi kapitol napsaných Miloslavem Bělohávkem, Václavem Čepelákem, Václavem Kuchynkou, Miladou Suchou, Václavem Spěváčkem a Antonínem Špeldou – viz též Jan Kumpera, Osobnosti a západní Čechy (příslušné biografické heslo), Plzeň 2005.

Velmi cenným pramenem a informačním zdrojem je i vydaný rozsáhlý výběr ze Smetanova básnického a literárního díla s názvem Básně Josefa Františka Smetany. Tuto edici vydal Spolek přátel literatury a umění v Plzni v nakladatelství F. Šimáka v Praze roku 1905. Závěrem této edice je přiložen přehled Smetanova života a díla (s. 197 – 244), pořázený Jaroslavem Štastným. Týž pořídil i další výběrovou edici Josefa Františka Smetany korespondence (Hlídka, Praha 1903).

³ Premonstrátský klášter v Teplé byl založen v letech 1193 – 1197 velmožem Hroznatou (zde i pohřben, blahoslaven roku 1897), zrušen komunisty 1950, 1989 obnoven.

⁴ Městečko Úterý v hlubokém údolí Úterského potoka, 10 km jihovýchodně od Teplé, patřilo tepelským premonstrátům již od svého vzniku ve 13. století, k jeho úplnému poněmčení došlo až hluboko v 18. století.

prostředí se jako zdejší kaplan necítil šťastný a svoji energii věnoval přírodním vědám s cílem získat profesuru na plzeňském filozofickém ústavu, který byl tehdy pod správou tepelských premonstrátů.⁵ Sem také roku 1831 nastoupil jako suplent a již o rok později, roku 1832, byl zde jmenován profesorem fyziky.

Tři desetiletí plzeňského Smetanova působení byla naplněna úžasnou tvůrčí aktivitou, chvílemi radostnými, ale také, zvláště v závěru života, ústrky a strádáním. Pedagogické počátky usnadnil Smetanovi jeho starší plzeňský kolega a později přítel Josef Vojtěch Sedláček (1785 – 1836), vůdčí postava první fáze národního obrození v Plzni.⁶ Po Sedláčkově smrti převzal štafetu národní osvěty v Plzni právě J. F. Smetana, který ovšem na rozdíl od svého osvícenecky a konzervativně orientovaného předchůdce směřoval již stále více k liberálně – demokratickému pojetí národa, jehož rozvoj nespojoval pouze s pěstováním a uplatněním češtiny, ale rovněž s prosazováním historicko – politických a občanských práv. Klíčem k národnímu a politickému uvědomění mu bylo především vzdělání. Proto dlouhodobě usiloval, i když zatím marně, o prosazení češtiny ve výuce odborných předmětů, a proto se také roku 1840 spolupodílel na založení „*nedělní průmyslné školy*“, která měla zlepšit vzdělanost plzeňských řemeslníků a dělníků.⁷ Vzdělání chápal jako holou nezbytnost českého národního programu, neboť, jak si zapsal po rozhovoru s P. J. Šafaříkem,

⁵ Jednalo se vlastně o první plzeňské gymnázium, jehož nejvyšší stupeň byl nazýván filozofickým ústavem. Ten byl zřízen při této střední škole r. 1804 jako příprava pro univerzitní studia a svěřen do duchovní i pedagogické správy tepelského premonstrátského kláštera. Palácová klasicistní budova někdejšího ústavu, postavená 1805 – 1808 v historickém centru Plzně, slouží dnes jako Studijní a vědecká knihovna.

⁶ K osobnosti J. V. Sedláčka viz nejnovější základní informace a hodnocení ve zmíněné knize J. Kumpéry, *Osobnosti a západní Čechy*.

⁷ Smetana se tehdy připojil ke snahám Jednoty pro povzbuzení průmyslu v Čechách (založené r. 1833), jejíž cílem bylo zlepšit technické vzdělání národa rozvojem průmyslové školství. I když zájem posluchačů z řad řemeslnických vrstev byl značný (na dvě stě posluchačů již v prvním roce působení), slibný projekt nedělní průmyslové školy ztroskotal ještě před rokem 1848 na nedostatku finanční podpory ze strany plzeňského měšťanstva. Jako si hořce Smetana roku 1847 povzdechl do svého zápisníku: „*Jací jste odjakživa byli, neteční pro blaho vlasti, sobětliví a odpadlíci, takoví jste podnes a marná každá práce napraviti vás.*“ (Dějiny Plzně II, s. 66).

„všickni národové spěchají ku předu, jestli se Slované celou silou nevzchopí, tedy zaniknou“.⁸

Tomuto úsilí věnoval i svoji publikační činnost, zaměřenou ve 30. – 40. letech zejména na tvorbu českých učebnic. Prvním výsledkem byl první díl prvních novodobých, česky napsaných světových dějin s názvem *Obraz starého světa, to jest všeobecná politická historie prvotního věku, od počátku společnosti lidské, až ku pádu západní říše římské*.⁹ I když se jedná o dílo kompilační, promítl do něj Smetana své liberální ideje s důrazem na myšlenku postupného vývoje směrem k vyšší humanitě a pokroku. Proto ve starověkých dějinách odsuzoval tyranie a despotie a naopak vyzdvihoval blahodárnost aténské demokracie či mravní nezkaženost staré římské republiky. To ostatně korespondovalo s dějinnou filozofií Palackého, který také Smetanovu knihu velmi pochválil uznalými slovy: „*Hlavní zásluha jeho (učebnice) nezáleží ve slohu a formě, ale obsahu samém, ne ve výboru věcí, které nám před oči staví, ale v duchu, kterým nás na ně patřiti učí*“.¹⁰ Další díl však narazil na odpor cenzury, vytýkající autorovi příliš „svobodomyslné“ hodnocení středověkých dějin, a protože Smetana odmítl znešvažené dílo vydat¹¹, čekal s vydáním na příhodnější dobu. A tak teprve v již uvolněnější atmosféře doby předbřeznové vyšel roku 1846 Smetanův spis konečně celý, s titulem *Všeobecný dějepis občanský* (1846).¹² Druhý díl věnovaný středověku (do r. 1492) a třetí díl o

⁸ Edice Básně Josefa Františka Smetany, Praha 1905, s. 200.

⁹ Poslání své knihy charakterizoval autor v úvodu takto: „*Aby krajané ve světě starém základ nového našli a seznavše obojí, nový svět se starým srovnati mohli.*“

¹⁰ Palackého vyjádření datováno 29. 7. 1834, viz Josefa Františka Smetany korespondence, s. 3.

¹¹ Ke dni 34. narozenin si Smetana poznamenal: „*Obdržel jsem zprávu z Prahy..., že druhý díl všeobecné historie mé „středověk“ censurou zavržen byl pro „freisinnige Ideen“, načež jsem odepsal, aby mi jej nazpět poslali, že raději nic, než nepravdu psáti nechci.*“ Edice Básně Josefa Františka Smetany, s. 201.

¹² Josefa Frant. Smetany, kněze řádu premonstrátského w Teplé, profesora na ústavu filosofickém w Plzni, *Všeobecný dějepis občanský*. W Praze w komisi u Kronbergra a Řiwnáče 1846. Všechny tři, průběžné stránkované díly, obsahují úctyhodných 1152 stran, a z toho závěrečný rejstřík obsahuje 55 stran osobních a místních jmen! K novému vydání došlo v úpravě Justina V. Práška v Praze roku 1908.

novověku (do r. 1648) se zabývá široce i českými dějinami, a zvláště v hodnocení husitství či české reformace se katolický duchovní Smetana velice vzdálil od oficiálních názorů své církve. Smetana totiž zjevně usiloval nejen o prosazení češtiny ve školství a vědě, nýbrž i o zlepšení školství (a tím i celé společnosti) vůbec. Jeho velmi moderní návrhy shrnuje úvaha *Slovo o vychování mládeže české*¹³ a zejména článek *Zdali jest osvěta nebezpečná církvi a státu?*¹⁴ Odmítá v něm příkře názor, že „*zavíratí se má raději brána duševní, aby církev a stát v nebezpečství neupadly*“. V názvu této stati je jakoby zakódována podstata Smetanových existenčních problémů – prostě a jednoduše se oblíbencem rakušácké úřední i církevní vrchnosti nestal, ba naopak.

Ve Smetanově pojetí není pokrok spojen pouze s nějakým jazykově neutrálním a kosmopolitním lidstvím, nýbrž s aktivním životem národa a s národním jazykem. Proto třeba o prázdninách 1842 procházel západními Čechami a zjišťoval aktuální stav jazykové hranice mezi českým a německým etnikem a k podobným cestám pak vybízel i své kolegy v jiných českých pohraničních krajích. Výsledky své cesty zpracoval v úvaze *O zněmčování Čechů*,¹⁵ zveřejněné následujícího roku 1843 v Časopise českého muzea: „*Tesklivý pocit zmocnil se mne pokaždé, když jsme na cestě po rozhraní mezi Čechy a Němci o prázdninách předešlých do krajín poněmčených vstoupil, zvláště do míst, kde nedávno teprv řeč česká pominula nebo aspoň hasnouti počíná. Bylo mi tak, jako bych vstupoval do domu zemřelého přítele, bratra, otce, v němž nyní cizinec bydlí, neznaje ani mne, ani toho, kdo před ním dům obýval, jej vystavěl a ozdobil*“. Jeho zápisky mluví jasně o neutěšeném stavu i jeho příčinách: „*Jako Laokoon otočena jest země česká hadem němčiny, jenž ji*

¹³ Toto pojednání bylo vydáno roku 1843 v Časopise pro katolické duchovenstvo (s. 685 – 705) a poté ještě r. 1844 jako samostatný tisk. Vybrané části též v edici *Básně Josefa Františka Smetany* z r. 1905, s. 218 – 219.

¹⁴ Tato rozsáhlá obrana osvěty a vzdělanosti byla publikována již roku 1835 v Časopise pro katolické duchovenstva ve dvou pokračováních (s. 247 – 260 a s. 416 – 427). Zde citováno z výběrové edice *Básně Josefa Františka Smetany* (1905), s. 202 (část rozpravy tu zveřejněna na s. 201 – 209).

¹⁵ Zde citováno dle edice *Básně Josefa Františka Smetany*, s. 211 – 212.

vždy víc a více obkličuje, stahuje a konečně zardousiti hrozí. Kde před padesáti, ano před dvacíti lety ještě panovala mluva česká po rozhraní obou jazyků, tam již nyní němčina vládne ...Kterak a proč se to děje, zbytečno by bylo tázati se, vždyť nemáme ani jedině vyšší školy, žádného českého ouřadu a jednání obecného.“ Jméno nebohého, marně své krajany varujícího trojského kněze použil Smetana i pro název své (pochopitelně tehdy neotištěné) básně *Laokoon*, začínající údernou a pesimistickou první slokou: „Zmije svírá hrdlo tvoje/ Železná Vlasti má!/ Veliká to černá zmije, / Ach, ona tě udolá.“¹⁶

Trvalý pesimismus však nebyl Smetanově povaze vlastní, a proto se již v předbřeznové době soustředil na psaní dalších českých učebnic, a to v přírodovědných oborech, které vyučoval a kde i cenzura nebyla tak přísná. Dalšími plody jeho úsilí byla první česká učebnice astronomie *Základové hvězdosloví čili Astronomie* (1837), po které následovala nová učebnice fyziky *Silozpyt čili Fysika* (1842).¹⁷

Již před rokem 1848 se tak J. F. Smetana navzdory oficiální nepřízni stával uznávanou osobností, známou i v pražských vlasteneckých kruzích. Rozhodně byl rovněž dobrým a oblíbeným vychovatelem – to se prokázalo i v případě jeho o třiadvacet mladšího bratrance Bedřicha Smetany, který byl do Plzně k „strýčkovi“ Františkovi poslán roku 1840 z Prahy coby nezvládnutelný student a po třech letech odtud odjížděl jako kultivovaný, téměř dospělý mladý muž, směřující cílevědomě k hudebním výšinám.¹⁸ V Plzni zahorel mladý hudebník láskou ke své pozdější manželce Kateřině Kolářové a snad jej zde ovlivnilo i ovzduší romantického vlastenectví, i když ještě roku 1847 napomínal F. J. Smetana milovaného Bedřicha, aby nevystupoval v cizině jako „*deutscher*

¹⁶ Básně Josefa Františka Smetany, s. 212.

¹⁷ *Základové hvězdosloví* byly vydány přímo v Plzni (Reiner a Šmid), *Silozpyt* v Praze (Kronbergr a Řivnáč) a podruhé po deseti letech opět v Praze roku 1852 pod názvem *Počátkové silozpytu čili fysiky pro nižší gymnasia a reálky* (Nákladem knihkupectví J.G.Calve). Podrobněji o těchto učebnicích pojednávají *Dějiny Plzně II*, s. 65 – 66.

¹⁸ Více viz heslo Bedřich Smetana v knize J. Kumpéry *Osobnosti a západní Čechy a také Dějiny Plzně II*, s. 67 – 68.

Virtuos“, ale „*abyste cestoval coby český umělec*“ (to je mimochodem jediný český citát v německy psaném dopise z 10. července zmíněného roku).¹⁹

Vrcholné chvíle plzeňského působení profesora Smetany přišly v revolučním roce 1848. Na svou vůdčí roli byl ovšem již připraven, neboť kolem jeho osoby se již ve čtyřicátých letech vytvořilo jádro vlastenecké společnosti, scházející se společně v plzeňském hostinci U bílé růže. Je proto přirozené, že se uznávaný J. F. Smetana dostal nejvíce do popředí v letech 1848 – 1849, kdy se stal duší plzeňského dění.²⁰ Dokonce byl za Plzeň vyslán na Slovanský sjezd v Praze (2. – 12. června 1848). Stál i u zrodu plzeňské pobočky Slovanské lípy (31. července), jejímž se stal prvním starostou (jmenován výborem pobočky 12. října). Byl i zakladatelem, redaktorem a dopisovatelem prvních českých plzeňských novin *Posel ode Mže*, což byl tiskový orgán plzeňské pobočky Slovanské lípy, založený 14. října 1848 a vycházející pak pouze do 31. března 1849. Po porážce demokratického hnutí a s příchodem bachovského absolutismu čili tehdejší „normalizace“ byl však nepohodlný „*revoluční pop*“ vystaven existenčním šikanám, opepřeným policejním dohledem. Byl považován za organizátora „*rejdu plzeňských demokratů*“, což výstižně dokládá i dochované německé policejní hlášení z roku 1850, které zde cituji v českém překladu: „*Smetana, premonstrátský profesor, bydlí v Plzni. Velmi radikální kněz (v originálu Pfaffe), jenž se v letech 1848 a 1849 veřejně slovem i skutkem vyznamenal. Týž uvítal Fastra hlučným jáсотem a může ve svém oboru, poněvadž jest mu svěřeno vyučování mládeže, na tuto velmi škodlivě působit, tím spíše, ježto českému živlu (dem Czechenthume) zcela oddán a co nejdříve změnu vlády ve prospěch Čechů si přeje. Nachází se pod dohledem policie v Plzni.*“²¹ Smetanovy názory byly z hlediska režimu velmi nebezpečné až protistátní. V politické básni *Requiem Rakousku* z roku 1849 dal autor plně

¹⁹ Josefa Františka Smetany korespondence, dopis z 10. 7. 1847, s. 19.

²⁰ Podrobněji o Smetanově aktivitě v letech 1848 – 1849 psal Miloslav Bělohlávek v *Dějínách Plzně II (Plzeň 1967)* v kapitole *Revoluce 1848* (s. 71 – 77).

²¹ Martin Hruška, *Pamětní kniha města Plzně*. Plzeň 1883, s. 590.

průchod své antipatii k porevolučnímu vývoji s jasnou narážkou na změny na rakouském trůně: „*Co nám dal pán dobrotivý/ vzal nám zas urputný kluk!*“.
Závěrečná sloka nám pak připomíná pozdější Palackého skepticismus vůči budoucí existenci Rakouska, pokud místo reforem nastolí represe: „*Spoléhej se na bodáky, /jejich dav se zachvěje,/ když národ skrz své jonáky/ v krutém boji zapěje: / Třes se, až ti zazní v uších / slovo: 'Finis Austriae'.*“²²

Úřední nelibost vzbudil Smetana také kritikou tzv. Nového svátku, tj. každoročních plzeňských protihusitských oslav, připomínajících neúspěšné obležení Plzně Tábory v letech 1433/1434, ve kterých viděl urážku českého vlastenectví.²³ Již v květnu 1848 vyzval tento vlastenecký katolický kněz svého kolegu, plzeňského arciděkana Antonína Hlavana, aby Nový svátek zrušil se zdůvodněním, že husité byli bojovníky za národní, politickou i duchovní svobodu, a tak oslava jejich porážky je zpátečnickým aktem. Těžko mu tak mohli církevní nadřízení odpustit satirickou báseň *Na Plzeňský Nový svátek*, jejíž verše z pera katolického kněze musely římskokatolickou hierarchii šokovat: „*Slavil Nový svátek zase, / střílel, troubil, bubnoval. / Nechme blba, vychloubá se, / že sám sobě facku dal*“.²⁴ Svě zklamání nad porevolučním vývojem vyjádřil Smetana roku 1850 velmi jednoznačně i ve svém soukromém zápisníku: „*Rok padesátý vychází nad hrobem lepších naději našich. Mněli jsme se již navždy zbaveny absolutismu, plesali jsme jako otroci na svobodu propuštění, ale místo očekávané svobody nastoupila vláda bodáků...*“²⁵ V této době nemilosti a šikany ztrpčovala Smetanovi život i zhoršující se oční choroba. Těžce nesl i to, že se mu mnozí známí začali ze strachu vyhýbat. Tehdy si také do svých zápisků trpce poznamenal: „*družkou mého života jest Samota.*“ Ve své opuštěnosti

²² Emil Felix, *Dva buditelé*, s. 30.

²³ K odchodu husitů od Plzně došlo 9. května 1434 po téměř desetiměsíčním marném obléhání. Na paměť této události pořádali Plzeňští každoročně po sv. Stanislavu (8. 5.) tzv. Nový svátek, spojený s děkovným procesím kolem města. Připomínka úspěchu chápaná jako zpátečnická tradice byla odstraněna až po dlouhém zápase s konzervativci roku 1870 v souvislosti se vznikem tzv. táborů lidu. Viz *Dějiny západních Čech I, Plzeň 2004*, s. 144.

²⁴ *Básně Josefa Františka Smetany*, s. 25.

²⁵ *Dějiny Plzně II.* s. 84.

horečně skládal básně, a to vesměs plné hořké ironie a satiry, v nichž se otevřeně vyjadřoval i četným k dobovým událostem. Básně, zčásti Smetanou diktované, došly svého zveřejnění až roku 1905 a některé až za první republiky.

Smetana stál také u úmrtního lože svého dávného přítele J. K. Tyla, který přijel do Plzně počátkem léta 1856 již velmi nemocen. Poloslepý profesor Smetana měl údajně umírajícímu dramatikovi říci: „*Ach, vy nevíte, přáteli, jak jsem nešťasten, že vás nemohu spatřit.*“²⁶ Přesto již 13. července, dva dny po Tylově smrti (11. 7.), zorganizoval a společně s kolegou Hugo Karlíkem zaplatil důstojný pohřeb. Při té příležitosti shromáždění zazpívali Smetanou připravenou variaci na Tylovu a Škroupovu píseň *Kde domov můj* s názvem *Kde domov tvůj* s ústřední slokou: „*Cesta tvoje dokonána, / žití truchlohra dohrána, / milovaný pěvče náš./ Na vavřínu odpočíváš / v klidném lůně věrné máti, / zem posvátná domov tvůj.*“²⁷ Smetana, i když sám nezámožný, pomohl také spolu s dalšími přáteli peněžními dary zmírnit nouzi i Tylově pozůstalé rodině. Zrakové potíže se sice po operaci v roce 1857 podařilo dočasně zmírnit, ale poslední léta života ztrpčovaly Smetanovi kromě oční choroby také plicní potíže. První zápal plic v roce 1858 dokázal ještě překonat, ale druhý zápal plic počátkem roku 1861 byl již smrtelný, a byl tak bezprostřední příčinou Smetanovy předčasné smrti 18. února 1861. Jeho pohřeb na Mikulášském hřbitově 20. února 1861 se změnil v masovou demonstraci české Plzně, která mu již roku 1874 postavila sochu, dosud stojící před hlavním průčelím dnešní Studijní a vědecké knihovny v sadech nesoucích jeho jméno.

Závěrem našeho ohlédnutí za životním a zejména myšlenkovým vývojem profesora J. F. Smetany se však všimněme blíže politických názorů a ideových východisek, obsažených v jeho básních (za jeho života pochopitelně nezveřejnitelných) a částečně i v soukromých zápiscích. Zvláště v básních epigramatického charakteru z padesátých let dal profesor Smetana

²⁶ Básně Josefa Františka Smetany, s.225.

²⁷ Tamtéž, s.133.

s neobyčejnou otevřeností najevo svůj odpor vůči současným poměrům ve společnosti i ve vlastní římskokatolické církvi. Zřejmě mu jejich skládání přinášelo i úlevu v nedobrovolné izolaci v době bachovského absolutismu, kdy i ve svém vynuceném „vnitřním exilu“ nepřestával sledovat a kriticky komentovat vnitropolitické i zahraničně politické události. Smetana se svým sociálním cítěním nemohl přehlédnout ani stinné stránky překotné industrializace, zejména mu vadilo upřednostňování finančního úspěchu na úkor lidských hodnot: „*Celým světem Mamon vládne, / jemu náš se klaní věk, / celou zeměkouli točí / průmysl a výdělek.*“²⁸

Své výrazné češství a národně i jazykově chápané vlastenectví spojoval Smetana zároveň s romantickým a idealizujícím panslavismem šafaříkovsko – kollárovskeho typu, což bylo v jistém rozporu s jinak demokraticko – liberálními Smetanovými názory. Proto velké sympatie vyjadřoval tento katolický kněz i pravoslavnému carskému Rusku, kterému jednoznačně strnil i za krymské války v roce 1855. Dokládá to poměrně rozsáhlá báseň *Válka ruská*²⁹, kde opěvuje na jedné straně hrdinství Rusů a na druhé straně nenechává nitku suchou na jeho protivnících v čele s nesympatickými Angličany: „*Takto dravci angličtí ve spolku / s tureckými: po kořistech slídí, / vybíjejí domy zapálené, / vraždí mužstvo, przní dívky ženy, / vlekouce je v lodě za oběti / zhovadile chlípnych námořníků.*“ Zde autor zjevně připomíná nechvalně proslulé řádění spojenců po dobytí Kerče. Báseň byla však napsána ještě před pádem Sevastopolu (září 1855), jehož „*heroickou*“ obranu Smetana sledoval s obdivem i úzkostí: „*Spojené to vojsko vrahů Sevastopol obléhají, / po plných deset měsíců zuřivě ji dobývají.*“ V jeho pojetí tohoto konfliktu šlo o oslabení celého Slovanství a jeho hlavní opory Ruska, kdy vlastně západní spojenci tím usnadní pangermánskou expanzi na východ: „*Tak jásají spojencové, / Angličané a Francouzové, / a radostné halalió / křičí Němci do toho.*“ Podobně jako

²⁸ Básně Františka Josefa Smetany, s.53.

²⁹ Tamtéž, s.88-89.

v mnoha předchozích básních a úvahách vyjádřil Smetana své přesvědčení o tradiční německé rozpínavosti, které se touto válkou otvírají nové možnosti v zatlačování slovanského živlu: „*Michel ale Drang nach Osten / počal zase snovati, / těšil se, jak Deutsche Bildung / do Rus bude vnášeti.*“

Neobyčejně šíravá a ironická byla také Smetanova kritika vůči církevní hierarchii a její politice. Neznám mnoho případů, kdy novodobý katolický duchovní takto tvrdou rétorikou účtoval s nepravostmi vlastní římskokatolické církve. Jako reakci na uzavření rakouského konkordátu v roce 1855 složil pohotově báseň s ironickým názvem *Svoboda církve*³⁰, jejíž verše a sloky plné černého humoru připomínají tvorbu volnomyšlenkářů typu Karla Havlíčka Borovského či pozdějšího J. S. Machara, velkého kritika katolického Říma. Smetanovi hlavně vadilo, že politický absolutismus rakouského režimu bude ještě zvýrazněn a upevněn i absolutismem církevním, protože konkordát dával m. j. biskupům i neomezenou moc nad nižším duchovenstvem. A právě tuto „svobodu církve“ si bere na mušku: „*Radujme se, veselme se. / Církev zase svobodna!*“. U řádového kněze může překvapit i jeho zjevná nechuť k řeholím a klášterům, o jejichž užitečnosti pochyboval: „*Černé jesuitů hejna, / počnou se zas rojiti, / řeholníků rachotina, / mnichů, mnišek strakatina / jako hmyz se množiti.*“ Smetana jako katolický modernista vidí v možných důsledcích konkordátu – možná se zbytečnými a přehnanými obavami – také nežádoucí návrat ke středověkým církevním praktikám: „*Po městech misionáři/ zase budou choditi, / aby věřící se káli, / odpustky si kupovali, / notně peklem hroziti.*“ V závěrečných slokách své nemilosrdné poémy vyjádřil autor, odchovanec osvíceneckého racionalismu, svůj odpor k manipulaci s věřícími v duchu přehnané barokní zbožnosti: „*Hojnost zázraků a divů/ bude spatřovati svět, / Madony budou slzeti, / krucifixy krváceti, / z mrtvol vyrůstati květ.*“ Závěrem básně pak Smetana „doporučuje“ zavést znovu represivní opatření pro

³⁰ Básně Josefa Františka Smetany, s. 90 – 92.

neposlušné: „*Kdo projeví pochybnosti, / inkvisice vypátrá, / zatvrzelé kacíře, / že se rouhá svaté víře, / do veliké klatby dá.*“

Podobně kriticky se Smetana vyslovil na adresu současného papežství v básni *Svatý Petr*³¹, v níž Kristus posílá svého nejvěrnějšího druha na zem na jakousi inspekční návštěvu: „*Čas jest, Petře, abys jednou / do Říma se podíval, / co tam náměstek můj dělá, / zprávu dal.*“ Výsledkem byl nejen Petrův údiv nad zkažeností papežské kurie, ale jeho začtení coby podezřelého „*anarchisty a mazzinisty.*“ Svůj nelichotivý úsudek shrnul autor Petrovými ústy v závěru skladby zcela nepokrytě: „*Zištost, pokrytectví a pýcha zcela ovládají vás.*“

Přes příkrá slova na adresu tehdejší podoby římského katolicismu nelze ale vůbec pochybovat o Smetanově hluboké zbožnosti. Svobodomyšlný kněz však důsledně odlišoval mezi náboženstvím a církví. Výmluvným svěděctvím je i jeho další báseň *Udání*³² s úvodní slokou: „*Knihu nejnebezpečnější, / svým kacířstvím nejhroznější, / udám pánům biskupům, / by ji všudy zabavili, / spálili a zatratili:/ slove: evangelium.*“ Jeho křesťanská víra byla pevná, i když neokázalá. To dosvědčují i Smetanovy intimní básně *Vánoční* či *Památce otce mého*.³³ Ale i v náboženských, emocionálně zabarvených skladbách zaznívá autorova víra v nápravu světských i církevních neřádů, jak je tomu třeba v básnické parafrázi *Otčenáš*: „*Svého království učiniž pořádek, / přestaniž mrzké nepravosti vláda zvuile násilné, / staletá se pouta Lidstva otevřete.*“³⁴ Svoboda křesťana autorovi ovšem splývá s obecně lidskou i národní svobodou. Z toho pohledu odráží Smetanovy touhy i představy výstižně báseň z tíživého

³¹ Tamtéž, s. 92.

³² Básně Josefa Františka Smetany, s. 123.

³³ Tamtéž, s. 53 – 54, respektive s. 49 – 52.

³⁴ Tamtéž, s. 48 – 49.

³⁴ Tamtéž, s. 112 – 113.

roku 1857 s příznačným názvem *Sen vězně*.³⁵ Tomu se v žaláři zjevuje „*bohyně Svoboda*“, týraný vězeň zapomíná na chvíli na své utrpení a vidí přece jen světlejší budoucnost: „*Budeme se vzdělávati / přirozeným jazykem, / lučinu vlasti ukládati/ při pokroku velikém.*“ Konečně bude „*vlast tvá osvobozena*“ a nastane „*rovnoprávnost národů.*“

Pohled do myšlenkového světa tohoto neobyčejného kněze může pomoci i nám, českým badatelům a intelektuálům počátku 21. století, lépe pochopit problematiku „české otázky“ před půldruhým stoletím, kdy se ještě o „samozřejmosti českého národa“ zdaleka nerozhodlo. Navíc J. F. Smetana patří rozhodně do posloupné linie osobností od Palackého k T. G. Masarykovi, které spojovaly budoucnost národa nejen s etnickou – jazykovou existencí, ale i s naplňováním idejí svobody, demokracie a humanity.

SUMMARY

„The viper gripes your throat, my miserable fatherland“

Thought and political opinions of František Josef Smetana – Pilsener patriotic catholic priest, scientist, historian and poet

The remarkable figure of the Czech national revival František Josef Smetana (1801-1861), an older cousin of the famous Czech composer Bedřich Smetana (whose studies he supervised at a college in Pilsen) was born in East Bohemia but since 1823 he connected his life with West Bohemia, particularly with its cultural centre. As a secondary school professor he spent most of his active life in Pilsen at a local philosophical college. This friend of prominent persons of the contemporary Czech culture and politics, e.g. historian Palacký or linguist Jungmann, represents a key personage of the early stage of a national revival in Pilsen. He supported not only the use of the Czech language at schools and he himself wrote first modern Czech textbooks (on history and astronomy and physics as well) but he combined linguistically questions also with political changes towards civil freedom and liberal demands. Especially in the revolutionary year 1848 he became a respected speaker of Pilsen liberals, students, intellectuals and petit bourgeoisie. In consequence of the defeat of liberal and patriotic revolutionary movement he faced the hatred and revenge of the reactionary absolutistic regime, being also persecuted by the Austrian secret police. In spite of this uneasy situation he continued in his patriotic activities – for example he organized a funeral of his friend, playwright Josef Kajetán Tyl (the author of the Czech national anthem) which changed on the 13th July 1856 into a national demonstration. The author of this study pays a special attention to ideological and political tendencies in Smetana's late poetry (published, of course, much later after his death) in which this catholic priest sharply criticized his own Holy Church for its submission to an absolutistic Hapsburg monarchy and Viennese pro-German centralism. His sympathy went so far that he preferred Czech Hussites and their leaders Jan Hus and Jan Žižka to his loyalty to a remote and – in his words „reactionary Pope“ in Rome.